

QADIMGI DAVR DASTLABKI SIVILIZATSIYALARNING IJTIMOIIY- IQTISODIY BELGILARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14026682>

Yusup Manzarov

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qadimgi davr dastlabki sivilizatsiyalarning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari va belgilari tahlil qilingan. Qadimgi Sharq va G'arbdagi kabi ilk sivilizatsiyalarning shakllanishi, ularning ijtimoiy tuzilishi, xo'jalik hayoti, hunarmandchilik va savdo-sotiq munosabatlari yoritib berilgan. Shuningdek, bu sivilizatsiyalarda davlat boshqaruvi, ijtimoiy tabaqalanish, mehnat taqsimoti, yozuv tizimlari va madaniy yutuqlarning rivojlanishi ham ko'rib chiqilgan. Maqolada dastlabki sivilizatsiyalarning paydo bo'lishiga olib kelgan omillar va ularning keyingi tarixiy taraqqiyotga ta'siri ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Qadimgi sivilizatsiyalar, Ijtimoiy tabaqalanish, Davlat boshqaruvi, Dehqonchilik va hunarmandchilik, Irrigatsiya tizimlari, Savdo-sotiq munosabatlari, Urbanizatsiya, Yozuv madaniyati, Mehnat taqsimoti, Madaniy yutuqlar.*

ABSTRACT

This article analyzes the socio-economic characteristics and signs of early civilizations of ancient times. The formation of early civilizations, both in the ancient East and in the West, their social structure, economic life, crafts and trade relations are highlighted. It also examines the development of government, social stratification, division of labor, writing systems, and cultural achievements in these civilizations. The article also analyzes the factors that led to the emergence of early civilizations and their influence on subsequent historical development.

Key words: *Ancient civilizations, Social stratification, Government, Agriculture and crafts, Irrigation systems, Trade relations, Urbanization, Writing culture, Division of labor, Cultural achievements.*

KIRISH

Qadimgi davr dastlabki sivilizatsiyalar xususida so'z yuritishdan oldin, ularni arxaik davrdan ajratib turuvchi belgilarga to'xtalib o'tish joiz. A.Fergyusson sivilizatsiya sifatida insoniyat jamiyatining ijtimoiy sinflar, shaharlar, yozuv va boshqa hodisalar xos bo'lgan bosqichi sifatida ta'riflagan. L.Morgan va F.Engels sivilizatsiyaning muhim belgilaridan biri sifatida yozuvni ko'rsatishgan. Ko'pchilik

olimlar sivilizatsiyani sinfiy jamiyat, siyosiy va ijtimoiy tabaqalashuv tizimi, ma'muriyat va hududiy bo'linish, davlatchilik, shuningdek, mehnat taqsimoti bilan bog'lashadi. Ingliz olimi G.Chayld tomonidan sivilizatsiyaning quyidagi 10 ta belgisi ilgai surilgan: shaharlar, mahobatli jamoatchilik binolari, soliqlar yoki boj, intensiv iqtisodiyot, shu jumladan, savdo, hunarmandlarning ajralib chiqishi, yozuv, ilm kurtaklari, san'atning rivojlanishi, imtiyozli sinflar va davlat. Ushbu belgilarning ichida mahobatli me'morchilik, shaharlar va yozuv jamiyatda kechgan ijtimoiy va siyosiy jarayonlar bilan sabab-oqibat aloqalarning butun bir tizimi orqali bog'liq bo'lib, dastlabki sivilizatsiyalarning madaniy majmuasini xarakterlaydi. Sivilizatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini esa sinfiy jamiyat va davlat tashkil etadi. Ibtidoiy davr eng qadimgi ilk sivilizatsiyalarning paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Bu insoniyat rivojining odamning paydo bo'lishidan to sinfiy jamiyatlar va davlatlar paydo bo'lgunga qadar davom etgan bosqichidir. Siz zamonaviy qiyofadagi insonlar shakllanishining murakkab jarayoni - anropogonez haqida ma'lumotlarga egasiz. Yer yuzasida insonlarning paydo bo'lish jarayoni uzoq davom etgan tarixiy jarayon bo'lib, aql-idrokli odamning shakllanishi bilan nihoyasiga yetdi. Avstrolopiteklar paleodemografiyasi bo'yicha tadqiqot olib borgan amerikalik paleoantropolog A.Manning fikricha, insonlarning dastlabki soni 10-20 ming atrofida bo'lgan. Yana bir amerikalik demograf E.Divin Afrika hududida istiqomat qilgan quyi paleolit insonlarining sonini taxminan 125 ming atrofida bo'lgan degan xulosaga kelgan. Aql-idrokli inson paydo bo'lganda esa u taxminan 1 mln. kishidan iborat edi. Insonlar nafaqat son balki sifat jihatidan ham o'zgarib bordi. Xo'sh, dastlabki sivilizatsiyalar poydevoriga asos olgan aqlidrokli odam qayerda shakllandi, uning vatani qayerda? Ibtidoiy odamlarning dastlabki areallari Afrika va Osiyoning ekvatorial va tropik mintaqalarida joylashgan edi. Bir million yil avval Afrika arxantropolari shimolga tomon harakat qila boshladilar va Yevropa hududlariga kirib bordilar. So'nggi paleolit ovchilari dastlab o'zlashtirilgan yerlardan Shimoliy Yevropa va Osiyoning muzlikdan 16 bo'shagan keng yerlariga joylasha boshladilar. So'nggi paleolitda 140-150 ming yil avval Sibir, Shimoliy Germaniya hududlari insonlar tomonidan o'zlashtirildi. O'sha davrlarda tor bo'lgan Bering bo'g'ozini orqali ular Alyaska va Amerikaga kirib bordilar. Eramizdan 1000 yil oldin Antarktidadan boshqa hamma materiklar u yoki bu darajada odamlar tomonidan o'zlashtirilgan edi. Polisentrizm nazariyasiga ko'ra zamonaviy odamning shakllanishi bir necha markazlarda kechgan. Monotsentrik nazariya tarafdorlarining fikriga ko'ra bu jarayonda bir areal (Janubiy-G'arbiy Osiyo, Shimoliy-Sharqiy Afrika va Janubiy Yevropa) muhim rol o'ynagan. Dastlabki oykumenaning kengayishi va idroklashuv jarayoni insonlar irqalarining shakllanishiga zamin yaratdi. Yevropoid, negroid va mongoloid irqalarining yuzaga

kelishiga turli materiklarda turlicha bo'lgan atrofmuhitga moslashuv va butun materiklar ulkan hududlarining izolyatsiyasi kabi ikki omil muhim rol o'ynadi. Primatlardan to zamonaviy odamgacha bo'lgan taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan qadimgi insonning ma'naviy dunyosini tasavvur etish nihoyatda qiyin. Ibtidoiy insonning tafakkuri daxldorlik prinsipiga asoslangan edi. Aynan mana shu daxldorlik mantiqi totemizmni keltirib chiqardi. Arxantropolar davrida sehrgarlik e'tiqodining kurtaklari ham paydo bo'la boshlaganligi ehtimoldan xoli emas. Aql-idrokli odam nafaqat mehnat qilish, balki ichki kechinmalarini va hissiyotlarini turli usullar bilan aks ettirishni ham bilgan. Paleolit davrida raqsning, keyinroq musiqa va qo'shiqning paydo bo'lishi fikrimizga isbotdir. So'nggi paleolitda ibtidoiy tasviriy san'at ham yuzaga keldi. Ijodiy fantaziyaning ilk kurtaklari neandertallarga tegishli bo'lsa ham, o'z kechinma va hislarini aks ettirish aynan aql-idrokli odamga xosdir. Ibtidoiy tasviriy san'at namunalari Ispaniya (Altamir), Boshqirdiston (Kapova), Fransiya (Lasko) va boshqa ko'plab joylardan topilgan. Bu suratlar qadimgi odamlarning ma'naviy intilishlari va ijodiy ilhomini aks ettiradi. Shu qatorda bu davrda dumaloq haykaltaroshlik ham rivoj topdi. Ilk davrlarda bu asosan ayollar haykallari edi. Paleolit "Venera" lari Rossiya, Slovakiya, Fransiya, Belgiya, Italiya, Germaniya, Avstriyadan topilgan. Tabiat va hayvonot olamining ulkan roli qadimgi insonlarning diniy e'tiqodlarida aks etdi. Masalan, hayvonlarga topinish va totemizm. 12 ming yil avval Yerdagi harorat ko'tarila boshlagan, bu esa ayrim hududlarda muzlikning erishga, boshqa hududlarda kuchli qurg'oqchilikka olib kelgan. Tabiatdagi bu o'zgasharishlar insoniyat taraqqiyotiga o'zining ta'sirini o'tkazdi. Mezolit davri odami sivilizatsiya darajasiga yetib bormadi, ammo u insoniyatni sivilizatsiya ostonasiga olib kelgan ulkan to'ntarish yasadi. O'q-yoyning kashf etilishi insoniyat tarixida yangi iqtisodiy tuzumni va tarixiy o'zgarishlarni boshlab berdi. Inson nafaqat o'zining tabiatga muteligini sezilarli kamaytirish, balki asosiy iste'mol mahsulotlarini takror ishlab chiqarish imkonini qo'lga kiritdi. Yangi sharoitlarda yashab qolish talabi mikrolitlar texnikasining takomillashuvini tezlashtirdi, murakkab tarkibli qurollar paydo bo'ldi. Mezolit davrida baliqchilik yanada rivojlangan, kemachilik asoslari yuzaga kelgan davrdir. Mezolit davri odamlari ko'chmanchi ovchilar bo'lib, yegulik manbai izlab bir joyda ko'p qolishmagan. Bu esa yangi yerlarning o'zlashtirilishiga olib keldi. Mezolit odamlari makon tutgan daryo va ko'l bo'ylari neolit davri o'troq manzilgohlari uchu asos bhldi. Mezolit davrida yuzaga kelgan ibtidoiy ziroatchilik va chorvachilik insoniyatning keyingi taqdirini belgilab berdi. Mezolit davri o'zlashtiruvchi xo'jalikdan ishlab chiqarish xo'jaligiga - dehqonchilik va chorvachilikning yuzaga kelishiga zamin tayyorladi. Dehqonchilik va chorvachilikning yuzaga kelishi buning uchun qulay tabiiy sharoit bo'lgan hududda

paydo bo'ldi. Dehqonchilik mezolit davrida asta-sekin shakllanib bordi. Dastlab o'stirila boshlangan donli ekin bu arpadir. U Kichik Osiyo, Falastin, Eron, Janubiy Turkmaniston va Shimoliy Afrikaning tog'oldi hududlarida o'sgan. Keyinroq boshqa boshqoqli o'simliklar ham o'zlashtirilgan. Yerdagi ilk dehqonlar m.a. X-IX ming yilliklarda Old Osiyoda yashagan natufiyaliklar bo'lishgan. Quddusdan 30 km shimoli-g'arbidagi joylashgan Karmal tog'idagi Vadi-en-Natuf tog' daryosining bo'yida yashagan odamlar olimlar tomonidan shunday atalgan. Tog'oldi hududlarida yashagan natufiyaliklar ovchilik va termachilik bilan shug'ullanishgan va g'orlarda, ungiralarda yashashgan. Ular o'ziga xos tosh qadamali suyak o'roqlar yordamida boshqoqli o'simliklarni yig'ishgan, tosh hovonchalarda bazalt kelidasta bilan tuyib, iste'mol qilishgan. O'q-yoyning kashf etilishi ov samaradorligini oshirgan va qo'shimcha mahsulot olish imkoniyatini yaratib, chorvachilikka asos yaratgan. Domestikatsiya jarayoni, ya'ni yovvoyi hayvonlarni qo'lgan o'rgatish juda uzoq davom etdi. So'nggi paleolitdayoq itni qo'lga o'rgata boshlagan odam so'nggi mezolitda echki, qo'y, yirik shohli qoramolni qo'lga o'rgatishni boshladi. Mezolit davrida insonlar tafakkuri yanada o'sdi, u o'zini o'rab turgan dunyodan ajratib ko'rsatishga harakat qilgan. Mezolit davrida qoyatosh suratlarining mazmuni o'zgardi, ularda asosan ov yoki raqs bilan mashg'ul odamlar guruhi aks ettirilgan. Tajriba va kuzatish oldingi davrlardagi kabi bilimlar manbai bo'lib xizmat qilgan. Yegulik topish uchun mezolit odamlari ov qilinadigan hudud topografiyasini bilishi, o'simliklarning foydali va zararli xususiyatlarini ajrata bilishi, hayvonlarning harakat yo'li va hatti-harakatini shrganishi, turli minerallarning o'ziga xos xususiyatlarini farqlay olishi, xullas, o'z atrofidagi tabiatni o'rganishi zarur bo'lgan. Mezolit davridan boshlab odamlar nafaqat amaliy meditsinaning eng sodda ko'nikmalarini egalladi, balki bosh chanog'ining trepanatsiyasi va amputatsiya kabi murakkab jarrohlikni amalga oshira boshladi. Insonlar tafakkuridagi bu kabi o'zgarishlar neolit inqilobiga zamin hozirlagan. Neolit tosh davrining so'nggi va sivilizatsiya tarixining boshlanish davridir. Neolit davrida ingliz olimi Gordon Chayld tomonidan neolit inqilobi deb nomlangan ulkan to'ntarish sodir bo'ldi. Neolit inqilobi bu o'zlashtiruvchi xo'jalikdan ishlab chiqaruvchi xo'jalikka o'tishdir. Yuqori mahsuldor boshqoqli g'alla ekinlari (bug'doy, arpa, makkajo'xori, sholi) yetishtirishga asoslangan dehqonchilikka o'tilishi insonlar jamoasini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashni barqarorlashtirdi, aholining o'sishiga imkon yaratdi. Dehqonchilik mehnatining siklik xususiyati jamiyatni oziq-ovqat bilan ta'minlashga sarflanadigan vaqtni chegaraladi, farovon hayot tarziga asos soldi. O'troq turmush tarzi va ixtisoslashgan ishlab chiqarishning rivojlanishi bilan yashash sharoiti yaxshilandi. Neolit hayvonlarni qo'lga o'rgatishda ham muhim davr bo'ldi. Neolit davri odamlari uy hayvoniga

aylantirgan barcha uy jonivorlari bugun ham insonlarga xizmat qilmoqda. Qo'lga o'rgatilgan hayvonlar insonlarga yegulik berishdan tashqari ish hayvoni, transport vositasi sifatida o'z kuchi bilan ham xizmat qila boshladi. Shunday qilib, neolit davrida birinchi mehnat taqsimoti yuz berdi - dehqonchilik va chorvachilik alohida faoliyat turlariga ajraldi. O'troq dehqonlar va ko'chmanchi chorvador qabilalar paydo bo'ldi. Tarixiy rivojlanishdagi notekislik kuchaydi va insoniyat sivilizatsiyaga turli 19 yo'llar va turli sur'atda yo'l oldi. Dastlabki davrda ishlab chiqaruvchi xo'jalik o'zlashtiruvchi xo'jalik bilan yonma-yon mavjud bo'ldi. Bu davrda yuksak tashkil etilgan ovchilik va baliqchilik ham ayrim qabilalar uchun asosiy xo'jalik turi bo'lib qolaverdi. Agar neolit oxiriga kelib Mesopotamiya, Misr, Hindiston va Xitoyda dehqonchilik yetakchilik qilgan bo'lsa, Yevropada u kamroq rivojlangan edi, Yer sharining boshqa hududlarda esa endi kurtak ota boshlagandi. Jismoniy jihatlari bilan o'z ajdodlaridan uncha uzoq ketmagan bo'lsa-da, neolit davri odamlari yangi madaniyat, yangi ixtirolar va kashfiyotlar odami edi. Neolit yangi texnologiyalar va materiallar davridir. Uning tosh industriyasi yuqori darajada rivojlangan bo'lib, mehnat qurollariga ishlov berishning yuqori texnologiyalari qo'llanilgan. Neolit davriga kelib, mezolitning so'nggi bosqichida kashf etilgan tosh boltalar ancha keng tarqalgan, parrakchalar, qadamalar, nayza va kamon o'qlarining uchlari, pichoq, teshgich, parma, qirg'ich, yorma toshlar, o'roq-randa va boshqa qurollar takomillashgan. Yuz minglab yillar davomida faqatgina beshta material: tosh, yog'och, suyak, hayvonlar terisi va loy odamlarni qoniqtirib keldi. Neolit davriga kelib esa uning o'zi o'ziga kerakli materiallarni yarata boshladi. Yig'ib – teruvchi va ovchidan dehqon va chorvadorga aylangan inson dastlab sopolni va to'qimachilikni, neolit oxirida esa metallar qotishmasini kashf etdi. Sopolning paydo bo'lishi insoniyat tarixida katta voqea va uning sivilizatsion taraqqiyotining muhim qadami bo'ldi. Neolitni ko'pincha sopol davri deb ham atashadi. Kulolchilik charxi paydo bo'lgunga qadar sopol buyumlar qo'lda tayyorlangan va naqshlar bilan bezatilgan. Naqshlarda ko'p hollarda kosmogonik xususiyatga ega bo'lib, turli afsonalarni aks ettirgan. Neolit davri yutuqlari qatoriga yigiruvchilik va to'qimachilikni ham kiritish kerak. Bu davrda o'simlik tolalari, teri tasmalari, soch, daraxt tolasi, keyinchalik qo'y yungidan tayyorlangan matolar turli ranglarga bo'yalgan. Bu davrga oid qabrlarda chig'anoqlar va yarimqimmatbaho toshlardan yasalgan taqinchoqlar, pardoziy buyumlari ko'proq uchraydi. Shishasimon vulqon jinsi – obsidiandan yasalgan dastlabki ko'zguzar, pardoziy vositalari paydo bo'ldi. Shunday qilib, neolit davrida ikkinchi mehnat taqsimoti sodir bo'ldi: hunarmandchilik dehqonchilikdan ajrala boshladi. Tez orada bu alohida hunarmandchilik manzilgohlarining paydo bo'lishi bilan ifodalandi, bu esa shaharning qishloqdan ajralishiga olib keldi. Neolit

o'troqlikni yuzaga keltirdi va mustahkamladi, chunki dehqonchilik bilan shug'ullanish o'troq turmush tarzini talab qilardi. Dastlabki muqim manzilgohlar, so'ngra shahar tipidagi manzilgohlar vujudga keldi. Chayla, yerto'la, qoziqoyoqli imoratlar bilan bir qatorda neolit davri odamlari loydan, yog'ochdan va toshdan uylar barpo eta boshladi. Bunday uylarda endi yopiq o'choq va jihozlar bor bo'lib, uylarning atrofida xo'jalik imoratlari joylashgan edi. Kichik Osiyo, Suriya va Falastinda boy va taraqqiy etgan manzilgohlar vujudga kelgan, ayrim hollarda ular devor bilan o'ralgan. Neolit davrining qurilish sohasida g'ayrioddiy va sirli megalitlar tarqaldi. Ushbu inshootlar ulkan tosh bo'laklaridan iborat bo'lib, ularning ayrimlari muqaddas ziyoratgohlar, urug' dahmalari sifatida xizmat qilgan. Ko'pchilik megalitlarning vazifasi aniq ma'lum emas. Neolit matriarxatning eng rivojlangan davridir, bu davrda ayolning xo'jalik va ijtimoiy roli yanada oshdi. Ilk oilalar, to'g'rirog'i matriarxal oilalar paydo bo'la boshladi. Erkaklar ayolning uyiga va uning urug' jamosiga ko'chib o'tgan. Bunday oilaning mehnat quollaridan tashqari, shaxsiy mulki bo'lmagan. Ijtimoiy jamolarning urug'dan kattaroq bo'g'ini-qabilalar paydo bo'ldi. Xullas, dehqonchilik davriga qadam bosgan insonlarning ma'naviy dunyosi yanada boyidi. Madaniyat, hayot tarzi va ma'naviy sohada tub o'zgarishlarga olib kelgan xo'jalikning yangi shakllariga o'tish bir qator omillar ta'siri ostida sodir bo'ldi. Insonlar jamiyatining o'zida yuzaga kelgan omillar birinchi darajli ahmiyatga ega edi. Ularning qatoriga, mehnat quollari yasashning yuqori darajada rivojlangan texnikasining paydo bo'lishi kiradi. Aholining yuqori zichligi ham muhim rol o'ynagan, chunki uning o'sib borishi eski xo'jalik shakllarining samaradorligini yo'qqa chiqargan va yangi xo'jalik shakllari taraqqiyotini tezlashtirgan. Ijobiy bilim kurtaklarining yuzaga kelishi kelgusi taraqqiyotning muhim shartlaridan biri bo'lgan. Albatta, faqatgina qulay tabiiy sharoit majud hududlardagina bu omillar yig'indisi taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. Ijtimoiy va tabiiy omillar yer sharining turli burchaklarida turlicha namoyon bo'lgan, bu esa bu hududlarda shakllangan jamiyatlar va ular tomonidan yaratilgan madaniy majmualar xususiyatida sezilarli farqlarni yuzaga keltirdi. Tarix sahnasida yetakchi rolni dehqonchilik yuksak taraqqiy etgan xalqlar o'ynay boshladi. Neolit inqilobi davrida dastlabki sivilizatsiyalarga asos bo'lgan ilk dehqonchilik majmualari yoki ilk dehqonchilik madaniyatlari vujudga keldi. Neolitda ilk dehqonchilik madaniyatlari shakllangan va rivojlangan bir nechta markazlar yuzaga keldi. Yaqin Sharqdagi Iordan-Falastin majmuasi alohida madaniy mintaqani tashkil etdi. O'lik dengizdan shimolda, Iordan daryosi vodiysida Tell-as-Sulton tepaligi joylashgan. Ushbu tepalik Bibliyada tilga olingan, m.a. VIII-VII ming yilliklarda mavjud bo'lgan sopolsiz neolit manzilgohi bo'lmish Iyerixon qoldig'idir. Ushbu madaniyat natufiya madaniyati an'analari

asosida shakllangan. Sop'ifolsiz neolit manzilgohi 4 ga maydonni egallagan va haqiqiy ilk dehqonchilik manzilgohi bo'lgan. Iyerixonni o'rab turgan to'rt metr balandlikdagi tosh devorga balandligi 8 metr va diametri 7 metr bo'lgan dumaloq tosh minora tutashib turgan. Mudofaa inshootlarining mavjudligi nafaqat o'sha davrda turli qabilalar o'rtasidagi murakkab ziddiyatli holatdan, balki yetarlicha moddiy boyliklarning to'planganidan ham dalolat beradi. Iyerixon davridagi xom g'ishtdan barpo etilib, poli ohak bilan suvalgan, devorlari qizil va qaymoqrangga bo'yalgan to'rtburchakli uylar yangi davrning o'ziga xos xususiyati - aholining farvon hayot kechirganligidan dalolat beradi. Ichik Osiyo ham ilk dehqonchilik madaniyati rivojlangan alohida markazdir. Kichik Osiyoning janubi-g'arbidagi Xojilar manzilgohi miloddan avvalgi VIII asr oxiri – VII asr boshlariga oid quyi qatlamlaridan poli va devorlari puxtalik bilan tekislangan va pardozlangan paxsa imoratlar topilgan. Hozirgi Turkiyaning sharqida joylashgan Cheyyunyu Tepasida miloddan avvalgi VIII ming yillikda tosh poydevorli, xom g'ishtdan qurilgan ikki qavatli uylardan iborat manzilgoh paydo bo'lgan. Yuqori qavatda turar joy xonalari, pastda omborxonalar va ustaxonalar joylashgan. Iyerixon singari, bu yerda ham poli ohak bilan tekis suvalgan, bo'yalgan qulay uylar jihozlarga ega. Sopol haykalchalar yasalgan, biroq spool idishlar uchramaydi. Aholi ovchilik, ziroatchilik, chorvachilik bilan shug'ullangan. Cheyyunyudan topilgan tosh motigalar Old Osiyoning boshqa yerida uchramaydi. Nihoyat, bu yerdan mis metallurgiyasining eng qadimgi izi – malaxit (mis rudasi) parchalari, sof mis va mayda mis buyumlar topilgan. Miloddan avvalgi VII ming yillikning ikkinchi yarmida Kunya vodiysining 12-13 gektar yerida vujudga kelgan Chatal Xuyuk manzilgohi atrofdagi 20 gektar yaqin manzilgohlarning markazi bo'lgan. Aholisi 2-5 ming kishidan iborat bo'lgan manzilgohda uylar xom g'ishtdan barpo etilgan. Aholi chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullangan. Bu dehqonchilik markazida 14 turga yaqin o'simlik yetishtirilgan, shu jumladan bir necha bug'doy turlari, arpa, no'xat, pista va bodom yog'i va hokazo kabilar ishlab chiqarilgan. Chatal Xuyukda san'at va farovonlik taraqqiy etganligini uylarning jihozlari, devoriy suratlar, pardoz buyumlari, haykalchalar, taqinchoqlarda ko'rish mumkin. Nisbatan kam sonli sopol idishlar o'rminu yog'och idishlar to'ldirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Sagdullayev A.S., Aminov B., Mavlonov O'. "O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti". – Toshkent: Akademiya, 2020.
2. Ziyoyev H. "Qadimgi dunyo tarixi". – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
3. Муродов О. "Древние цивилизации Центральной Азии". – Ташкент: Фан, 2019.
4. Бердимуродов А. "История древнего Востока". – Ташкент: ТГПИУ, 2017.

5. История древнего мира / Под ред. В.И. Кузицина. – Москва: Высшая школа, 2016.
6. Алимова Д., Филанович М. "Тошкент тарихи". – Тошкент: Фан, 2019.
7. Аскарлов А. "Ўзбекистон тарихи". – Тошкент: Ўқитувчи, 2018.
8. Массон В.М. "Первые цивилизации". – Ленинград: Наука, 1989.
9. Заҳириддин М. "Қадимги дунё тарихи". – Тошкент: Янги аср авлоди, 2017.
10. История древнего Востока / Под ред. В.И. Кузицина. – Москва: Академия, 2015.
11. Манзаров, Ю. Х. (2021). Новый Узбекистан на пути третьего ренессанса. *Academy*, (5 (68)), 34-38.
12. Манзаров, Ю. Х. (2020). Роль пропаганды народного творчества и искусства в воспитании молодежи. In *30 лет Конвенции о правах ребенка: современные вызовы и пути решения проблем в сфере защиты прав детей* (pp. 226-232).
13. Манзаров, Ю. (2017). ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*, (4), 28-30.
14. Манзаров, Ю. Х. (2021). НАУКА В ВОСТОЧНОЙ ЭПОХЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ. *Проблемы науки*, (2 (61)), 5-7.
15. Alimovna, E. Y., Alimovna, E. G., & Burievna, M. S. (2020). Historical Stages Of Innovative processes In Higher Education Of Uzbekistan. *Solid State Technology*, 63(6), 9824-9834.
16. Эргашева, Ю. (1998). Культура Узбекистана: состояние, тенденции и проблемы развитие (50-60-е годы). *Автореф. на соиск. доктор канд. истор. наук.–Т.*
17. Эргашева, Ю. А. (2020). Развитие женского предпринимательства в Узбекистане. In *Феномен рыночного хозяйства: от истоков до наших дней. Партнерство в условиях риска и неопределенности* (pp. 254-262).
18. Эргашева, Ю. А. (2017). Формирование национальной модели образования в Узбекистане за годы независимости. *Alma mater (Вестник высшей школы)*, (9), 86-89.
19. Ergasheva, Y. A. (2016, January). The experience of reforming and developing the education system in modern Uzbekistan. In *International Scientific and Practical Conference World Science* (Vol. 5, No. 2, pp. 14-17).